

Cilt/Volume 3, Sayı/Issue 6, Temmuz/July 2021, ss. 251-260.

Geliş Tarihi–Received Date: 12.06.2021 Kabul Tarihi–Accepted Date: 06.07.2021

ARAŞTIRMA MAKALESİ – RESEARCH ARTICLE

İLHANLI DEVLETİ’NİN HİCÂZ BÖLGESİ İLE İLİŞKİLERİ

ÖZKAN DAYI*

ÖZ

Mengü Kaan’ın Ön Asya’daki Moğol varlığını güçlü bir şekilde tesis etmek amacı ile bu coğrafyaya tayin ettiği kardeşi Hülegü’nün Horasan, İran ve Azerbaycan bölgelerini tamamen ele geçirmesinden sonra Abbâsî hilafetinin hâkim olduğu Irak’a askerî anlamda yönelmesi akabinde İlhanlı-Hicâz bölgesi ilişkilerinin dolaylı olarak başladığı görülmektedir. Hülegü’nün Ön Asya’ya gelişi ile kurulan İlhanlı Devleti, Irak bölgesinden geçen hac yollarına hâkim olması ve Mekke emirliği için Hicâz bölgesinde ortaya çıkan çatışmalara taraf olması ile Hicâz bölgesi üzerinde özellikle XIV. yüzyılın başlangıcında önemli bir siyasî faktör olarak karşımıza çıkmaktadır. İlhanlı coğrafyasından hac yolculuğuna çıkan Müslümanların organizasyonu ve emniyeti için İlhanlı yönetimi tarafından Hac Emirliği müessesesi de meydana getirilmişti. Bu da bizlere İlhanlıların, Hicâz bölgesinde su sıkıntısı çeken hacıların sorunlarını gidermeye çalışmasıyla ve aynı zamanda İlhanlıların Irak hac kafilesi ile gönderdikleri hediyeler ile Hicâz bölgesi ile yakından ilgili olduğunu göstermektedir. Bu çalışmada da İlhanlı Devleti’nin Hicâz bölgesi ile olan ilişkilerini, yukarıda kısaca bahsettiğimiz konular çerçevesinde daha geniş bir şekilde ele almayı hedeflemekteyiz.

İlhan Hülegü zamanından itibaren başlayan İlhanlıların Hicaz bölgesi ile ilişkileri, özellikle Gâzân Han ve Olcâyâtü Hanlar zamanında siyasî açıdan zirve dönemini yaşamıştır. Horasan, İran, Irak, Azerbaycan ve Anadolu gibi geniş coğrafyalarda yaşayan Müslüman halkın ihtiyaçları, Müslüman İlhanlı devlet adamlarının ve İlhanlı hükümdarlarının tutumu açısından Gâzân Mahmûd Han dönemine kadar Müslüman ahalinin lehinde ve aleyhinde değişkenlik gösteren bir durumda idi. Bu dönemde İlhanlı ülkesinin çoğunluğunu teşkil eden Müslüman halkın İlhanlıların kontrolüne geçen Hac yolunun yine bu devlet adamları tarafından açılmasını beklemekten başka seçenekleri yoktu. Bu bağlamda İlhanlı Devleti’nin kuruluşundan yıkılışına kadar İlhanlıların Hac organizasyonuna bakış açılarını ve Hicaz bölgesi ile olan siyasî ilişkilerini dönemin kaynaklarını merkeze alarak açıklamaya gayret edeceğiz.

Hicaz bölgesindeki emirlik meselesi bu coğrafyada yaşayan aileler arasında bir çekişmeye dönüşmüştür. Özellikle Mekke şehrinin ve Harâmeyn’in idaresi İslâm dünyası içinde oldukça prestijli bir mevzuu teşkil etmekteydi. Bu bağlamda Yakındoğu coğrafyasının on üçüncü ve on dördüncü yüzyıllarda iki büyük gücü olan Memlûklüler ve İlhanlılara Hicaz bölgesindeki emirlik meselesi üzerinden İslâm dünyasında bir rekabet içerisinde idiler. Bu yüzden Memlûklar Ebû’l-Gays’ı desteklerken İlhanlılar ise Ebû’l-Gays’ın kardeşi Humayza’yı desteklemekteydiler. İlhanlıların bölge siyasetine özellikle Gâzân Mahmûd Han ve Olcâyâtü Han zamanında etkin olarak dâhil olduklarını görmekteyiz. Mekke emirliğini ele geçirme teşebbüsünde başarısız olan Humayza, İlhanlıların sınırları dâhilinde bulunan Irak bölgesine kaçmış, İlhanlı hükümdarı Sultan Olcâyâtü Muhammed Han’a sığınmıştır. İlhanlı Devleti’nin tarihi süreci ve mezkûr sorular doğrultusunda, İlhanlı tarihi hakkındaki incelemeler içerisinde daha önce ele alınmadığını fark ettiğimiz İlhanlı-Hicâz ilişkilerini, İlhanlılarda hac yolculuğunu ve hac emirliği meselesini detaylı bir şekilde aktarmaya çalışacağız.

Anahtar Kelimeler: İlhanlı Devleti, Hicâz, Hac, Mekke Emirliği.

RELATIONS OF THE ILKHANATE STATE WITH THE HIJAZ REGION

* Dr. Öğr. Üyesi, Bayburt Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Tarih Bölümü, E-Posta: daviozkan2525@gmail.com, ORCID ID: 0000-0001-8192-3445

ABSTRACT

After Mengü Kaan's brother Hülegü, who was appointed to this region in order to establish a strong Mongol presence in the Middle East, he completely captured the regions of Khorasan, Iran and Azerbaijan, he turned to Iraq, which was dominated by the Abbasid caliphate. It seems that the İlhanlı-Hijaz region relations started indirectly. The İlkanid State that was established with the arrival of Hülegü to the Middle East, with its dominance on the pilgrimage routes passing through the Iraq region and it took a side to the conflicts that emerged in the Hijaz region for the emirate of Makkah, The İlkanid State emerged as an important political factor on the Hijaz region, especially at the beginning of the XIV. century, For the organization and safety of the Muslims who went on a pilgrimage from the İlkanid geography, the Haj Emirate Establishment was set up by the İlhanlı administration. This shows us that the İlkanians are closely related to the Hijaz region with the efforts of the pilgrims who have water shortages in the Hijaz region and the gifts sent by the İlkanians with the Iraqi pilgrimage group. In the study, we aim to discuss the relations of the İlkanian State with the Hijaz region in a broader way within the framework of the issues we briefly mentioned above.

The relations of the İlkanids with the Hijaz region, which started from the time of İlkan Hülegü, experienced a political peak especially during the time of Gâzân Khan and Olcâytû Khans. The needs of the Muslim people living in large geographies such as Khorasan, Iran, Iraq, Azerbaijan and Anatolia, in terms of the attitude of the Muslim İlkanite statesmen and İlkanid rulers, were in a situation that varied in favor and against the Muslim people until the period of Ghazan Mahmud Khan. In this period, the Muslim population, who constituted the majority of the İlkanite country, had no choice but to wait for the Hajj road, which was under the control of the İlkanids, to be opened by these statesmen. In this context, we will try to explain the perspectives of the İlkanids on the organization of Hajj and their political relations with the Hejaz region, from the establishment of the İlkanid State to its collapse, by focusing on the sources of the period.

The Emirate issue in the Hejaz region has turned into a conflict between families living in this geography. In particular, the administration of the city of Mecca and Harâmeyn was a very prestigious issue in the Islamic world. In this context, the two great powers of the Near East geography in the thirteenth and fourteenth centuries, the Mamluks and İlkanids, were in competition in the Islamic world over the issue of emirate in the Hejaz region. Therefore, while the Mamluks supported Abu'l-Gays, the İlkanids were supporting Abu'l-Gays' brother Humayza. We see that the İlkanids were actively involved in the regional politics, especially during the time of Ghazan Mahmud Khan and Olcaytu Khan. Unsuccessful in his attempt to seize the Emirate of Mecca, Humayza fled to the Iraqi region within the borders of the İlkanite and took refuge in the İlkanid ruler Sultan Olcaytû Muhammed Khan. In line with the historical process of the İlkanite State and the aforementioned questions, we will try to convey in detail the İlkanid-Hicaz relations, the pilgrimage journey of the İlkanids and the issue of the pilgrimage emirate, which we realized that had not been addressed before in the studies on the İlkanid history.

Keywords: The İlkanid State, Hijaz, Haj, The Emirate of Mecca.

GİRİŞ

Ön Asya coğrafyasında Moğol istilasının neden olduğu siyasî, iktisadî ve demografik tahrip¹ ile bölge halklarının zihninde yüzyıllarca yer edinen Moğol valileri Cin Timur,² Nosal,³ Körgüz⁴ ve Emîr Argûn Aka⁵

¹ Moğol ordularının 1220-1222 yılları arasında Horasan ve İran coğrafyasında yaptıkları tahribat hakkında bkz. Şihâbüddin Muhammed b. Ahmed b. Ali el-Hurendizî ez-Zeyderî en-Nesevî, *Siretu's-Sultân Celâleddin Mengübürtü*, (Trc. Muhammed Ali Nâsîh), İntişârât-ı Sa'dî, Tahrân 1366 hş., s. 46; Seyyid Ebû Süleyman Fahrüddin Davud b. Tâcuddin Ebû'l Fazl Muhammed b. Muhammed b. Dâvud el-Benâketî, *Târîh-i Benâketî*, (Tsh. Ca'fer Şe'âr), Tahrân 1348 hş., s. 368; Gıyâseddin b. Humâmeddin el-Hüseynî Hândmîr, *Habîbu's-Siyer*, III, (haz. Doktor Muhammed Debîr Siyâkî), Kitâbfurûş-i Hayyâm, Tahrân 1333 hş., s. 32-34; Hamdullah Müstevfî, *Nuzhetu'l-Kulûb*, (Tsh. G. Le Strange), Dûnyâ Kitâb, Tahrân 1342 hş., s. 85; Muhammed b. Ali b. Muhammed Şebânkâreî, *Mecma'u'l-Ensâb*, (Tsh. Mîr Hâşim Muhammed), İntişârât-ı Emîr Kebîr, Tahrân 1343 hş., s. 240-241; Abbâs İkbâl Aştîyânî, *Târîh-i Moğul ve Evâyl-i Eyyâm-i Teymûri*, I-II, İntişârât-ı Nâmek, 1374 hş., s. 34-35; Abbâs Kadyânî, *Târîh Ferheng-i ve Temeddun-i İrân der Devre-i Moğul*, Tahrân 1384 hş., s. 41.

² Cin Timur'un Körgüz, Nosal ve Emîr Argun isimli Moğol devletinin Ön Asya'da görevlendirdiği Moğol valileri dönemi (1231-1256), Hülegü'nün kardeşi Mengü Kaan adına bu coğrafyaya gelene kadar devam edecektir. Bilgi için bkz. Müstevfî Kazvîni, Hamdullah Ebî Bekr b. Ahmed b. Nasr, *Târîh-i Guzîde*, (haz. Abdülhüseyn Nevâ'î), İntişârât-ı Emîr Kebîr, Tahrân 1387 hş., s. 584; Reşîdüddin Fazlullâh Hemedânî, *Câmi'u'l-Tevârîh*, (Tsh. Doktor Behmen Kerîmî), İntişârât-ı İkbâl, Tahrân 1374 hş. 469-471, s. 483-486.

³ Körgüz'ün Horasan valiliği hakkında bkz. Alâeddin Ata Melik b. Bahâeddin b. Muhammed b. Muhammed Cüveynî, *Târîh-i Cihânguşâ*, (haz. Muhammed b. Abdülvehhâb Kazvîni), II, İntişârât-ı Donyâ-yi Kitâb, Tahrân 1329hş., s. 224-225; Reşîdüddin, *age*, s. 484; Mîr Seyyid

tarafından 1231-1256 tarihleri arasında tesis edilen yönetim sistemi, Hülegü'nün bu coğrafyaya gelmesi ve İlhanlı Devleti'nin kurulması ile yeni bir görünüm, dönüşüme şekil değiştirmeye başlamıştır.

İlhan Hülegü'nün Bağdâd'ın zaptından sonra idarî ve malî anlamda İlhanlı Devleti'ni tesis etme gayreti içerisinde olması ve bu anlamda Müslüman devlet adamlarından Hâce Nâsiruddîn Tûsî,⁶ Seyfeddîn Bitikçi⁷ ve Şemseddîn Cüveynî⁸ yeni düzenin oluşturulması için destek alması İlhanlı hükümdarlarının Müslüman halkın ihtiyaçlarına yönelik bazı çalışmalara da başlamalarına sebep olmuştur. Horasan, İran, Irak, Azerbaycan ve Anadolu gibi geniş coğrafyalarda yaşayan Müslüman halkın ihtiyaçları, Müslüman İlhanlı devlet adamlarının ve İlhanlı hükümdarlarının tutumu arasında Gâzân Mahmûd Han dönemine kadar Müslüman ahalinin lehinde ve aleyhinde değişkenlik gösteren bir durumda ele alınmakta idi.

İslâm dininin beş şartından biri olan hac farızasını yerine getirmek için İlhanlı Devleti'nin desteğine ve organizasyonuna İlhanlı ülkesinin Müslümanları muhtaç olmakla birlikte, ayrıca Irak coğrafyasından geçen ve Abbâsî hilafetinin ortadan kaldırılması ile kapanan ve İlhanlıların kontrolüne geçen hac yolunun açılmasını beklemekten başka çareleri yoktu. İlhanlı tarihi göz önünde tutularak siyasî ortamın değişmesi ile kapanan hac yolunun akıbetini ve İlhanlı-Hicâz ilişkilerini şu sorular doğrultusunda inceleyeceğiz;

1. İlhanlı Devleti'nin Irak coğrafyasına hâkim olmasından sonra Horasan, İran ve Azerbaycan bölgelerinden Irak'a uzanan hac kara yolunun işleyişi nasıl devam etti?
2. İlhanlı hükümdarlarının ve devlet adamlarının, hac yolunun açılması ve emniyeti için ne gibi girişimleri olmuştur?
3. İlhanlı Devleti'nin Hicâz bölgesi ile siyasî ilişkileri var mıydı ve bu ilişkiler hangi seyirde devam etmişti?
4. İlhanlı devlet teşkilatı içerisinde hac işlerini organize eden bir kurum var mıydı ve böyle bir kurum mevcut ise, bu sistemin işleyişi nasıldı?

İlhanlı Devleti'nin tarihi süreci ve mezkûr sorular doğrultusunda, İlhanlı tarihi hakkındaki incelemeler içerisinde daha önce ele alınmadığını fark ettiğimiz İlhanlı-Hicâz ilişkilerini, İlhanlılarda hac yolculuğunu ve hac emirliği meselesini detaylı bir şekilde aktarmaya çalışacağız.

1. İlhan Hülegü'nün Bağdâd'ı Zaptı ve Hac Yolunun Kapanması

Abbâsî hilafetinin merkezi Bağdâd'ın 1258 tarihinde İlhanlıların eline geçişinden sonra⁹ İslâm âleminde özellikle İlhanlı Devleti sınırları içerisinde yaşayan Müslüman ahali arasında dinî vecibeler hususunda danışılacak bir makamın yani hilafet makamının ortadan kaldırılması büyük bir boşluğun oluşmasına sebep olmuştu. Bu doğrultuda hac farızasının yerine getirilmesi konusunda İlhanlı coğrafyasında yaşayan Müslümanların hac mevsiminde bir organizasyon ve makam tarafından bir süre temsil edilemeyeceği, İlhanlı yönetimi için bir sorun teşkil etmekteydi.

Hamîdeddîn Muhammed b. Seyyid Burhâneddîn Hâvendşâh b. Kemâleddîn Mahmûd el-Belhî Mîrhând, *Târîh-i Ravzatu's-Safâ*, V, Pîrûz, Tahrân 1339 hş., s.186.

⁴ Nosal Noyan'ın Horasan valiliği hakkında bkz. Cüveynî, *age*, II, s. 228-229; Müstevfî, *age*, s. 584; Benâketî, *age*, s. 390;

⁵ Emîr Argun Aka'nın Horasan ve İran valiliği hakkında bkz. Mîrhând, *age*, V, s. 186; Cüveynî, *age*, II, s. 242-243.

⁶ Hülegü'nün danışmanlığını yapan, ünlü âlim Hâce Nâsiruddîn Tûsî hakkında bkz. Hândmîr, *age*, III, s. 103-106, 116; Şehâbeddîn Abdullah b. Fazlullah Şîrâzî, *Tahrîr-i Târîh-i Vassâf*, (Tsh. Abdulmuhammed Âyetî), İntişârât-ı Bonyâd-ı Ferheng-i İrân, Tahrân 1346 hş., s. 29; Müstevfî, *age*, s. 590; Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-Zunûn*, II, Ma'ârif Matbaası, İstanbul 1941, s. 967; Muhammed b. Şâkir el-Kutbî, *Fevâtu'l-Vefeyât*, III, Dâr-i Sâdir, Beyrut 1974, s. 246-251; 'Umar Kehhâle, *Mu'cemu'l-Mü'ellifîn*, XI, Dâr-i İhyâü't-Turâsü'l-'Arabiyye, Beyrut ty., s. 207.

⁷ İlhanlı devletinin ilk veziri olan Seyfeddîn Bitikçi hakkında bkz. Reşîduddîn, *age*, s. 692, 696, 715; Gregory Abû'l Farac, *Abû'l-Farac Tarihi*, II, (çev. Ömer Rıza Doğrul), TTK, Ankara 1950, s. 571; Hândmîr, *age*, III, s. 102,104.

⁸ İlhanlı devletinin idarî ve malî anlamda kurumsallaştıran Vezir Şemseddîn Cüveynî hakkında bkz. Reşîduddîn, *age*, s.732,734; Mîrhând, *age*, V, s. 271; Benâketî, *age*, 425,427; Ebu'l-'Abbâs Ahmed b. Ebî'l-Hayr Zerkûb-î Şîrâzî, *Şîrâznâme*, (Tsh. Behmen Kerîmî), Tahrân 1310-1350 hş., s. 65.

⁹ Bağdâd'ın Hülegü tarafından zaptı hakkında bkz. Reşîduddîn, *age*, s. 706-707, 713; Mîrhând, *age*, V, s. 250; Abû'l Farac, *age*, II, s. 569; Mîrhând, *age*, V, s. 248-249; Şîrâzî, *age*, s. 20.

İLHANLI DEVLETİ'NİN HİCÂZ BÖLGESİ İLE İLİŞKİLERİ

İlhanlıların Irak coğrafyasını ele geçirmeleri İran, Horasan ve Orta Asya'nın hac yollarını karadan kesintiye uğratmıştı. Ayrıca Memlûk Devleti ile İlhanlı Devleti'nin arasında İlhan Hüleğü¹⁰ zamanından itibaren Suriye bölgesinde çatışmaların¹¹ yaşanması Memlûklerin himayesinde bulunan Hicâz bölgesine ulaşımı İlhanlı coğrafyası için imkânsız kılmaktaydı. Abbâsî hilafetinin ortadan kaldırılmasından sonra Memlûk yönetimi, hilafetin boşluğundan istifade ederek Hicâz bölgesinde egemen olmaya çalışmaktaydı.

Tüm bu gelişmeler doğrultusunda İlhanlı coğrafyasının Müslümanları hac yolunun tekrar açılmasını ve İlhanlı yönetiminin hac kabilelerini himaye etmesi beklemek zorunda idiler. Ayrıca İlhan Hüleğü ile teşkil olan İlhanlı hanedanının ilk dönemleri göz önünde bulundurulduğunda, bu hanedana mensup olanların İslâm inancından olmamaları ve İslâm'a dair bir endişelerinin olmaması hac yolunun açılmasını mümkün kılmamakta idi. Buna rağmen İlhanlı Devleti'nin idarî kadrolarında Vezir Şemseddîn Muhammed Cüveynî ve kardeşi Bağdâd hâkimi Atâ Melik Cüveynî¹² gibi hizmet veren önemli devlet adamlarının Müslüman olmaları bu sorunun daha sonraki dönemlerde ele alınmasına sebep olacaktır.

2. İlhan Abâkâ Zamanından Hicâz Bölgesi İle İlişkiler

İlhan Hüleğü'nün 1265 tarihinde vefatından sonra yerine oğlu Abaka¹³, İlhanlı hükümdarı olmuştu. İlhan Abaka, 1267 tarihinde Bağdâd'a gelmiş, Atâ Melik Cüveynî'yi Irak hükümetinin başına getirmişti. Atâ Melik'in İlhan Abaka zamanında da Irak hükümetinin yönetimine getirilmesi ile hac yolunun açılması hakkındaki çalışmaların Atâ Melik Cüveynî tarafından İlhanlı tarihinde ilk kez ele alındığını bilmekteyiz. Bu dönemde Irak coğrafyasından geçen hac yolunun tekrar işler bir hale getirmesi ile ilgili bir fermanın sadır olduğu bilinmektedir. Böylece İlhan Abaka döneminde İran ve Irak coğrafyasından İlhanlı Devleti'nin himayesinde bir hac kafilesinin bu dönemde ilk kez yola çıktığı bilinmektedir. Fakat dönem itibarı ile İlhanlı hükümdarlarının Müslüman olmaması hac yolunun açılmasını İlhanlı yönetimi için çok mühim bir hadise haline getirmemekteydi.¹⁴

Vezir Şemseddîn Muhammed Cüveynî'nin ait mektubu ile İlhan Hüleğü zamanından sonra kapanan Irak bölgesinden Hicaz'a doğru uzanan hac yolu İlhan Abaka zamanında Şemseddîn ve Atâ Melik kardeşlerin uğraşları sonucunda tekrar açılmıştı. Bu mektupta; İslâm'ın beş şartından biri olan hac farızasının yerine getirilme gerekliliğinin *Kur'an-ı Kerim*'de yer alan hükümlere yer verilerek açıklanmıştır. Daha sonra İlhan Abaka'nın lütfu ve merhamet göstererek bir ferman ile hac yolunun tekrar İran ve Irak hacıları için açıldığı haberi aktarılmaktadır. Hac yolunun açılması, Ka'be ziyaretine hac mevsiminde izin verilmesi ve bu yolda sadaka ve ayır işlerine icazet verilmesi büyük bir mutluluk ile mektuba aktarılmaktadır. 1267 tarihinde yazılan bu mektupta hac yolunun İlhanlı devletinde yaşayan Müslümanlara açılması İlhan Abaka'nın merhameti ve suygamişi¹⁵ olarak özellikle ifade edilmektedir.¹⁶

İlhanlı devletinin idarî yapılanmasında önemli yere sahip olan Cüveynî ailesinin hac yolunun açılması mevzusundaki başarıları, Cüveynî ailesi ve İlhanlı devlet ricâli tarafından oldukça saygı gören Moğol döneminin

¹⁰ Hüleğü hakkında bkz. Reşiduddîn, *age*, s. 553, 560-562, 612, 676; Abû'l Farac, *age*, II, s. 531; Mîrhând, *age*, V, s. 195; Hândmîr, *age*, III, s. 50.

¹¹ Moğol ordusunun Hüleğü zamanında Ayn Calût'a kadar ilerlemesi, Suriye bölgesinde Memlûklarla İlhanlıların çatışmaları, Memlûk himâyesinde olan Hicâz bölgesi ile İlhanlıların ilişkilerini de etkilemekteydi. Reşiduddîn, *age*, s. 721-723; Hândmîr, *age*, III, s. 60; Benâketî, *age*, s. 421.

¹² Atâ Melik Cüveynî, Sâhib-i Divân Şemseddîn Cüveynî'nin kardeşi ve *Târîh-i Cihânguşâ*'nın yazarı olup İlhanlılar zamanında Bağdâd'da yöneticilik yapmıştır. Şebânkârî, *age*, s. 264; Seyyid Ali Mü'eyyid-i Sâbitî, *Esnâd ve Nâme-hâ-yi Târîhi*, Kitâbhâne-i Tuhûrî, Tahrân 1346 hş., s. 210; Nâsireddîn Münşî Kirmânî, *Nesâ'imü'l-Ashâr min Letâ'imü'l-Ahbâr der Târîh-i Vuzerâ*, İntişârât-i Dânişgâh-i Tahrân, (Tsh. Mîr Celâleddîn Hüseyinî Urmevî), Tahrân ty., s. 103; Şîrin Beyânî, *Dîn ve Devlet der İrân 'Ahd-i Mogûl*, II, Tahrân 1993, s. 385; Muhammed Takî Müderris Rezevî, *Ahvâl ve Âsâr-i Nasîreddîn Tûsî*, İntişârât-i Bonyâd-i Ferheng-i İrân, Tahrân 1354 hş., s. 150; Sa'îd Nefîsî, *Târîh-i Nazm ve Nesr der İrân ve Zebân-i Fârsî*, I, İntişârât-i Furûğî, Tahrân 1363 hş., s. 136.

¹³ İlhan Abaka hakkında bkz. Reşiduddîn, *age*, s. 743, 777-779; Mîrhând, *age*, V, s. 317.

¹⁴ Sâbitî, *age*, s. 213-214.

¹⁵ Suygamişi, İlhan tarafından bir yerin veya bir görevin iktâ, ihsan, lütuf ve iltifat olarak birine verilmesi anlamında kullanılmıştır. Şemîs Şerîk Emin, *İstulâhât-i Divân-i Dovrân-i Mogûl*, İntişârât-i Ferheng-i Edeb ve Hüner-i İrân, Tahrân 1357 hş., s. 155; Kâdî Ahmed b. Muhammed Gaffârî-yi Kâşânî, *Târîh-i Nigâristân*, (Tsh. Âkâ Murtezâ-Muderris Gilânî), Ketâbfurûşî Hâfız, Tahrân 1341 hş., s. 10; Mollâ Ahmed Tetevî, – Asâf Hân Kazvîni, *Târîh-i Elfi*, (Tsh. Gulâm Rızâ Tabâtabâyî Mecd), Şirket-i İntişârât-i 'İlmî ve Fehengî, Tahrân 1382 hş. V, s. 3630.

¹⁶ Bu mektup, Şîrin Beyânî'nin Dîn ve Devlet adlı kitabında Şemseddîn Cüveynî'nin kardeşi Atâ Melik'e ait olarak gösterilmiştir. Sâbitî, *age*, s. 213-214.

önemli müeddiblerinden olan Sa'dî-yi Şîrâzî¹⁷, tarafından Sâhib-i Dîvân¹⁸ Şemseddîn Cüveynî'nin şairin şiirlerinde methedilmesine sebep olmuştur;

خدايگان صدور زمانه شمس الدين

عماد قبه اسلام و قبله زوار

*İslâm kabilesinin hizmetçisi ve İslâm kubbesinin desteği zamanın büyüklerinin kudretlisi Şemseddîn.*¹⁹ Şemseddîn Muhammed Cüveynî'nin İlhanlı ülkesinin Müslümanları için oldukça önemli olan bu hizmeti Sa'dî tarafından Cüveynî'nin İslâm'ın hizmetkârı olarak nitelendirilmesine ve onun bir hâmi olarak Müslümanlar tarafından algılandığını göstermektedir.

İlhan Abâkâ'dan sonra iki yıllık kısa iktidarında Ahmed Teküdâr²⁰, Memlûklerle ticareti geliştirmek ve ticaret yollarını emniyet altına almak niyetinde idi. Teküdâr'ın bu niyetini Memluk Sultanı Kalavun'a yazdığı mektuptan anlamaktayız. Bu mektupta Ahmed Teküdâr; şehirler ve ülkeler arasında yapılan ticaretin güvenlik içerisinde olması gerektiğine, güvenliği sağlamak adına İlhanlı askerinin ticaret kafilelerine taarruzunun kendisi tarafından yasakladığına ve bu konuda emir verdiğine değinmektedir (İbn'ul-İbrî, 2011: 55). Ticaret yollarının koruma altına alınması düşüncesi, beraberinde hac yollarının da emniyete kavuşmasına yol açacaktı. Fakat Ahmed Teküdâr döneminin oldukça kısa sürmesi ardından Müslüman devlet adamlarına oldukça ön yargılı olan İlhan Argûn'un²¹ İlhanlı tahtına oturması ve İlhan Argûn'dan sonra İlhan Keyhâtû²² döneminden başlayarak Gâzân Mahmûd Han'ın tahta çıkışına kadar devam eden siyasî ve malî bunalımlar, İlhanlıların ilgisini hac yolu güvenliğinden ve Hicâz'dan oldukça uzaklaştırmış olmalıydı (Reşiduddîn, 1374 hş.: 790-795, 836-862; Şîrâzî, 1346 hş.: 150-251, 188-192).

3. Gâzân Mahmûd Han Zamanında Hicâz Bölgesi İle İlişkiler

Gâzân Mahmûd Han'ın²³ İslâmiyet'i kabulü öncesinde İlhanlı coğrafyasının Müslümanları için hac farızasını yerine getirmek ve hac kafilelerinin organizasyonu sağlamak üzere İlhanlı yönetimi tarafından atanan bir hac emiri de olmamıştır.²⁴ Kâdı Nurullah'ın aktardığına göre; Mekke Emîri Ebû'l-Gays Muhammed'in oğullarından Abdullah, Mekke emirliği çekişmesinden dolayı Gâzân Mahmûd Han'a sığınmış, Gâzân Mahmûd Han, Hille civarını ona bırakmıştı.²⁵

Gazan 1302 tarihinde hacıların korunması ve hac yolunun emniyeti için Emir Kutluğşâh'ı getirmişti. Hac kafilelerini korumak için bin atlı hazırlanmış, Mekke'ye birçok hediyeler hazırlanmış ve Ka'be için bir örtüde bu kafiye ile gönderilmişti. Gazan ayrıca Mekke ve Medine ileri gelenleri için hazırlanan birçok hediye ile on iki bin tümenlik bir zekâtın Hicâz'da dağıtılması için hazırlanmıştı.²⁶

4. Olcâyâtü Muhammed Han Zamanında Hicâz Bölgesi İle İlişkiler

İlhanlıların Hicâz bölgesi ile olan ilişkilerini gösteren en belirgin hadise Sultan Olcâyâtü Muhammed Han²⁷ zamanında (1304-1316) meydana gelmiş ve Ebû'l-Kâsım Kâşânî'nin eseri *Târîh-i Olcâyâtü*'de bu olay aktarılmaktadır. Mekke eşrafının Mekke şehri üzerindeki egemenlik rekabeti üzerinden bu dönemde Memlûkların ve İlhanlıların bir çıkar çekişmesine girdiklerini görmekteyiz. Mekke eşrafının kendi arasındaki bu rekabeti İlhanlı yönetiminin taraflardan birini himaye etmesine, Hicâz bölgesine ve hac meselelerine daha fazla ilgi göstertmesine sebep olmuştur. Mekke eşrafı bu dönemde; Memlûk ve İlhanlı olmak üzere iki taraftar gurubuna bölünmüş idi.

¹⁷ Sa'dî-yi Şîrâzî hakkında bkz. Kehhâle, *age*, IV, s. 151; Bağdâdî, *age*, II, s. 462; Nefîsî, *age*, I, s. 167-169; Zebihullah-i Safa, *Târîh-i Edebiyât der İrân*, III, İntişârât-ı Firdovs, Tahrân 1349 hş., s. 587-622.

¹⁸ Sâhib-i Dîvân İlhanlı devletinde baş vezire verilen unvanlardan biri idi. Bkz. Nahcivânî, Muhammed b. Hindüşâh, *Dustûru'l-Kâtib ft Ta'yînu'l-Merâtib*, İdâre-i İntişârât-i Dâniş, II, (Tsh. Abdülkerîm Alioğlu Alizâde), Moskova 1976, s. 92-93; Emîn, *age*, s. 143.

¹⁹ Sa'dî-yi Şîrâzî, *Külliyât-ı Sa'dî*, (Tsh. Muhammed Ali Furûği), İntişârât-i Hestân, s. 910.

²⁰ İslâmiyet'i kabul eden ilk İlhanlı hükümdarı. Bilgi için bkz. Reşiduddîn, *age*, s.785.

²¹ İlhan Argûn hakkında bkz. Reşiduddîn, *age*, s. 807-808

²² Keyhâtû hakkında detaylı bilgi için bkz. Reşiduddîn, *age*, s. 180.

²³ İlhanlı hükümdar Gâzân Mahmûd Han hakkında bilgi için bkz. Reşiduddîn, *age*, s. 917.

²⁴ Şîrâzî, *age*, s. 215.

²⁵ Kâdı Nurullah el-Mar'âşî el-Tusterî, *Mecâlisu'l-Mu'mînîn*, III, Dâru'l-Hişâm, 1019 h., s. 330

²⁶ Şerefeddîn Abdullah b. İzzeddîn Fazlullah b. Ebî Na'im b. Yezdî / Şîrâzî, *Tecziyetu'l-Emsâr ve Tezciyetu'l-A'sâr (Târîh-i Vassâf)*, (Tsh. İrec Efşâr, Mahmûd Omîdsâlâr, Nâdir Mottalîbî Kâşânî), Tahrân 1388 hş., s. 389-390.

²⁷ İlhanlı hükümdarı Olcâyâtü hakkında bkz. Şîrâzî, *age*, s.276.

İLHANLI DEVLETİ'NİN HİCÂZ BÖLGESİ İLE İLİŞKİLERİ

Bu önemli çatışmalardan biri Mekke'de meydana gelmiş ve Mekke Şerifi Ebû Numeyye Muhammed b. Hasan b. Ali b. Kutâde'nin (1301) çocukları Mekke şehrinin imameti için mücadele etmişlerdir. Ebû Numeyye, Hz. Hasan soyundan gelen bir seyyid olup 1270 tarihinden 1301 tarihine kadar Mekke'yi yönetmiştir.²⁸ Birçok çocuğu olan Ebû Numeyye'nin vefatından sonra çocukları arasında şiddetli ihtilaf ortaya çıkmış, Ebû'l-Gays, Rumeysa, Humayza ve Utayfe adlı dört çocuğun arasında çekişme meydana gelmiştir. Bir müddet Rumeysa ve Humayza müşterek bir şekilde Mekke'yi idare etmişlerdir. Ebû'l-Gays, Humayza'nın muhalifi olmuş ve öldürülmüştü. Bu gelişmeden bir müddet sonra ise Rumeysa ve Humayza arasında çatışma yaşanmış, yıllarca Mekke'yi yöneten Humayza, 1320 tarihinde öldürülmüştü. Bu olaylardan sonra Rumeysa tek başına Mekke'nin imametini üstlenmişti.²⁹

Mısır hükümetinden yani Memlûklardan askerî yardım alan Ebû'l-Gays, Mekke'nin zaptı için gönderilmiş ise de başarılı olamamış ve kardeşi Humayza tarafından öldürülmüştü bu hadise Memlûklerin Hicâz bölgesindeki etkinliklerine büyük bir darbe vurmuştu. Bu olaydan sonra Rumeysa'nın himayesindeki yeni ordu, Humayza'ya karşı başarılı olmuş ve Humayza, İlhanlıların sınırları dâhilinde bulunan Irak bölgesine kaçmış, İlhanlı hükümdarı Sultan Olcâyâtü Muhammed Han'a sığınmıştır. Böylece İlhanlı Devleti, Hicâz bölgesindeki Mekke imameti çatışmasına dâhil olmuştur. Irak bölgesine gelen Humayza, bu bölgede bir ordu oluşturmak niyetinde idi. Hatta Horasan'da bulunan Râfizilerden tam teçhizatlı bir askerî birlik de oluşturulmuştu. Fakat 1316 tarihinde Sultan Olcâyâtü Han'ın ölümü üzerine Hicâz bölgesine asker sevk etme fikri sonuçsuz kalmıştı.³⁰

Fahru'l-Hâşimî'ye göre; Humayza, cesur ve sert tabiatlı bir kişi idi. Irak'a sığındığında ondan önce Irak'a gelen kardeşi 'Aduddîn burada idi. Humayza, Sultan Olcâyâtü Han'ın huzuruna çıkmış, Olcâyâtü'nun huzurunda çok iyi ağırlanmış ve Sultan Olcâyâtü'dan Mekke'yi ele geçirmek için asker talep etmişti. Sultan Olcâyâtü Muhammed Han, Emîr Tâlib Delkandî-yi Hüseyinî komutasındaki bir orduyu Humayza'ya göndermişti. Bu ordu Kafî'e geldiğinde Olcâyâtü'nun vefat ettiği haberi orduya ulaşmıştı. Emîr Tâlib ile arası açık olan Reşîduddîn Fazlullah Hemedânî³¹, Emîr Tâlib'in ordusundaki askerleri Emîr'e karşı kıskırtmış, bunun sonucunda Emîr Tâlib, çok az sayıdaki asker ile Humayza'ya katılmıştır. Humayza'nın küçük ordusuna karşı Memlûk Sultanı Kalavun, Arapları kıskırtmış ve Humayza, muhalifleri karşısında oldukça zayıf vermiş, malları yağmalanmıştı. Daha sonra Necd bölgesine çekilen Humayza, bu bölgede Şam ve Mısır kabilelerini yağmalamak ile meşgul olmuştu. Mısır sultanı Humayza'nın yanına gönderdiği adamları vasıtası ile onu öldürtmüştü.³²

Humayza'nın İlhanlılardan aldığı destek ile Hicaz'a doğru askerî harekâtına dair bir diğer rivayette ise; Humayza, Irak coğrafyasından asker toplamış, ona Delkandî ve Melikşâh adında iki İlhanlı emiri de eşlik etmişlerdir. Fakat yolda yağmalanmışlar, Mekke'ye ulaşmışlar ve şehre girmek için izin istemişlerdir. Mekke'nin hâkimi olan Rumeysa, Memlûk sultanına konu hakkında bir mektup yazmış ve Humayza'ya sadece sultanın şehre girmelerine izin verebileceğini söylemiştir. Mısır'dan gelen mektupta cevaben; Humayza'nın Mısır'a gelip özür dilemesi gerektiği ifade edilmiş ve asla Mekke'ye Humayza ve taraftarlarının girmeme gerektiği söylenmiştir.³³

Kâdî Nûrullah Tusterî'nin aktardığına göre; Ebû Numeyye'nin çocuklarından Ebû 'Arâde, kardeşleri tarafından Mısır sultanının yanına rehin olarak gönderilmiş, fakat o bir yolunu bulup Mısır'dan kaçarak Sultan Olcâyâtü'ya sığınmış ve ondan yardım talep etmiştir. O, Sultan Olcâyâtü'dan aldığı destek ile bir ordu kurmuş, bu ordu ile Basra'ya geldiğinde Sultan'ın vefat ettiği haberini almıştı. Bu haberden sonra kendisi Hicaz'a ilerlemiş, bu bölgede yağma hareketinde bulunmuş ve Mısır Sultanı Melik Nâsır tarafından öldürülerek ortadan kaldırılmıştı.³⁴ Farklı kaynaklarda ele alınan bu olay, çeşitli şekillerde aktarılmıştır. Bu rivayetlerden yola çıkarak şunu söyleyebiliriz ki; Sultan Olcâyâtü Han zamanında meydana gelen bu Mekke imameti hadisesine İlhanlıların askerî yardım yapacak kadar müdahil olduğu anlaşılmaktadır.

1316 tarihinin olaylarını aktaran Ebû'l-Kâsım Kâşânî, Mekke emirliği üzerine yaşanan bu hadiseyi eseri *Târîh-i Olcâyâtü*'da şöyle aktarmaktadır; Mekke emirinin oğlu Humayza, Mısır Sultanı Nâsır'ın tarafından desteklenen kendi kardeşini öldürmüş ve Muhammed Olcâyâtü'nun hizmetine girmek için girişimde bulunmuştu. Kardeşinin yerine geçip Mekke'de emir olmak için Sultan Olcâyâtü'dan yardım ve izin istemişti. Sultan Muhammed Olcâyâtü Han, kendi akrabalarından ve yakınlarından olan Hacı Delkandî'yi bin kişilik bir süvari birliği ile Humayza'ya yardım için tayin etmişti. Humayza'nın muhaliflerinin ortadan kaldırılması, onun

²⁸ Tusterî, *age*, III, s. 330.

²⁹ İzzeddin b. Abdulaziz b. Ömer b. Muhammed b. Fahru'l-Hâşimî el-Karşî, *Gâyetu'l-Merâm*, II, Mekke, 1988, s. 61-62;

³⁰ Fahru'l-Hâşimî, *age*, II, s. 61; Tusterî, *age*, III, s. 330.

³¹ Hâce Reşîduddîn Fazlullah Hemedânî hakkında bkz. Hândmîr, *age*, III, s. 312-321.

³² Fahru'l-Hâşimî, *age*, II, s. 61.

³³ Fahru'l-Hâşimî, *age*, II, s. 62.

³⁴ Tusterî, *age*, III, s. 330.

Mekke’de emirlik makamına gelmesi ve Mekke şehrinin huzura kavuşturulması için Delkandî görevlendirilmişti. Ayrıca Sultan Olcâytû, Basra şehrinin yönetimini de Delkandî’ye bırakmış, bu şehirden elde edilen vergilerin hac güzergâhında kullanılmasını emretmiş ve birçok hayvanı da hac yolunda kullanılması için vakfetmişti. Emîr Delkandî birçok mal ve çok sayıda deve ile Basra şehrine göç etmişti. Fakat Bâdiye Arapları, Emîr Delkandî’ye saldırmışlar, yaklaşık yüz tümenlik emvâli de Emîr Delkandî’den yağma etmişlerdi. Daha sonra bir müddet Mekke emirliğini eline geçirmişti.³⁵

5. Ebû Sa’îd Bahâdır Han Zamanında Hicâz Bölgesi İle İlişkiler

Bir müddet sonra 1318 tarihinde Mekke’nin egemenliğini ele geçiren Humayza, kardeşi Rumeysa’yı şehirden dışarı çıkarmış ve aynı yıl Memlûklar adına okutulan hutbeyi Sultan Olcâytû’nun oğlu Ebû Sa’îd Bahâdır Han adına okutmuştur.³⁶ Bu durum üzerine Memlûklar Mekke üzerine bir ordu sevk etmişler, 1316 tarihine kadar çatışmalar devam etmiş ve Humayza öldürülmüştür.³⁷ Humayza’nın ölümünden sonra Mekke bir müddet Utayfe ve daha sonra 1336 tarihine kadar Rumeysa tarafından idare edilmiştir.

İki yıllık bir süre zarfında Humayza, Sultan Ebû Sa’îd Bahâdır Han adına hutbe okutmuştu. Bu dönem içerisinde Mekke’ye gelen İlhanlı ülkesinin hac kervanları ve kabileleri Mekke’ye bol hediyeler getirmişlerdi. Ebû Sa’îd Bahâdır Han’ın veziri Ali Şâh, her biri bin miskal altın kıymetinde olan iki altın halkayı Kâbe’ye asılması için Mekke’ye göndermişti. Bu altın halkaların, Hâce Reşîduddîn Fazlullah Hemedânî’ye karşı muvaffak olan vezarete getirilen Ali Şâh tarafından adak olarak gönderildiği rivayet edilmektedir.³⁸

Müslüman olan İlhanlı hanedanına mensup kişilerin de Hac’a gittikleri bilinmektedir. İlhan Abâkâ’nın kızı Kutluk Hatun, 1323 tarihinde Şam güzergâhını kullanarak Hicâz’a gitmiş, Mekke ve Medine şehirlerini ziyaret etmiş ve bu şehirlerde hayır kurumlarına önemli miktarlarda yardımlarda bulunmuştur. Mekke ve Medine’ye otuz bin dinarı vakfetmiştir. Hac dönüşünde Şam bölgesinde Memlûk yöneticilerinden olan Seyfeddin Tangiz ile de görüşen Kutluk Hatun’un, bu bölgede avlandığı da aktarılmaktadır.³⁹

İbn-i Fahd, İlhanlı hükümdarı Ebû Sa’îd Bahâdır Han’ın hac meseleleri için özel bir ilgi gösterdiğini aktarmakta, Ebû Sa’îd Bahâdır Han’ın bu anlamda yaklaşık iki yüz elli bin Mısır altın dinarını harcadığını söylemektedir.⁴⁰ 1325 tarihinde İlhanlı devletinde nüfuzunu artıran ve Moğol ümerasından olan Emîr Çoban, Bâzân adlı bir adamını, Arife çeşmesini yeniden hacıların kullanımına açmak Mekke şehrine göndermişti. Bu dönemde hacılar, Mekke’de susuzluk sıkıntısı çekmiş, içme suyu için yüksek ücretler ödemek zorunda kalmışlardır. Bâzân, Mekke’deki su sorununu çözmek için Emîr Çoban’dan elli bin dinar almış, hac mevsiminden sonra birçok içlerinde kadınlarında bulunduğu birçok işçi toplamış, su getirmek için Safa ve Merve tepelerinin bulunduğu yere kadar Mekke’nin dışına çıkmıştır. Bâzân, bu sorumluluğundan sonra Kahire’ye gitmiş ve Memlûk sultanı ile görüşmüştür.⁴¹ Bu olaydan sonra 1327 tarihinde Emîr Çoban, öldürülmüş, onun cansız bedeninin bulunduğu tabutu Irak hacıları tarafından Mekke’ye getirilmiş, daha sonra Medine’de defnedilmiştir.⁴² Emîr Çoban’ın defni ile ilgili olarak Semerkandî, Sultan Ebû Sa’îd Bahâdır Han’ın Emîr Çoban’ın kızı Bağdâd Hatun’un hatırı üzere, kırk bin dinarı Emîr’in na’sının Hicâz’da defni için verdiğini, İlhanlı hac kafilesinin Emîr’in tabutunu Hicâz’a getirdiği ve kurban bayramı namazından sonra Bakî‘ mezarlığında Hz. Hasan’ın kabrine yakın bir yere defnedildiğini aktarmaktadır.⁴³

1329 tarihinde Memlûklu sultanı, Mekke şerifine Irak hacılarının başında olan Muhammed el-Hacîc’in yakalanmasını ve ortadan kaldırılmasını emretmişti. Hac ziyareti sırasında Mekke şerifinin adamları, Mescid-i Harâm’da Muhammed el-Hacîc’i yakalamak istemiler, çıkan çatışmada bir Memlûk emiri ölmüş ve Muhammed el-Hacîc salim bir şekilde Bedir sahrasına kaçarak canını kurtarmıştı.⁴⁴

1335 tarihinde Ebû Sa’îd Bahâdır Han, İran’daki karışık siyasî durumun nedeni ile İran ve Irak hac ziyareti için kervanların yola çıkmasına izin vermemiş, böylece hac ziyareti birkaç yıl ertelenmişti.⁴⁵ İlhanlılar, Mekke

³⁵ Ebu’l-Kâsım Abdullah b. Muhammedü’l-Kâşânî, *Târîh-i Olcayto*, (Tsh. Muhîn Hambeli), İntişârât-i be Negâh-i Tercome ve Neşr-i Ketâb, Tahrân 1348 hş., s. 199-200.

³⁶ Fâhru’l-Hâşimî, *age*, II, s. 84-85.

³⁷ Fâhru’l-Hâşimî, *age*, II, s. 64-67.

³⁸ en-Necm Ömer b. Fehd, *İthâfu’l-Varâ*, III, Mekke, ty., s. 161.

³⁹ Yoni Brack, “A Mongol Princess making Hajj: The Biography of El Qutlug Daughter of Abagka İlkan (r. 1265-82)”, *Journal of the Royal Asiatic Society*, 2011, s. 333-334.

⁴⁰ Fehd, *age*, III, s. 171.

⁴¹ Fehd, *age*, III, s. 181-182.

⁴² Fehd, *age*, III, s. 185.

⁴³ Kemâleddîn Aburrezzâk Semerkandî, *Matla’u’s-Sa’deyn ve Mecma’u’l-Bahreyn*, (Tsh. Abdülhüseyn Nevâî), Tahrân 1353hş., s. 78.

⁴⁴ Fehd, *age*, III, s. 189.

⁴⁵ Fehd, *age*, III, s. 205.

İLHANLI DEVLETİ'NİN HİCÂZ BÖLGESİ İLE İLİŞKİLERİ

emirliği mevzusunda Hasanî eşrafının birbiri ile olan mücadelesine dâhil olmuşlar ve taraftarlarına malî ve askerî yardımda da bulunmuşlardır.

6. İlhanlı Devleti'nde Hac Emîrliği Makamı

İlhanlı döneminin Hicâz ve hac yolları ile bir başka sorunu ise, Irak coğrafyasından Hicaz'a uzanan hac yolunun güvenliği meselesidir. Bu konu hakkında Hindüşâh Nahcivânî'nin eseri *Dustûru'l-Kâtib* adlı eserinde İlhanlıların nasıl bir sistem ile hac yollarını kontrol altına almaya çalıştıkları ve hac organizasyonu ile ilgili olarak nasıl bir teşkilat kurulduğuna dair bilgiler verilmektedir. *Dustûru'l-Kâtib*'te İslâm'ın beş şartından biri olan hac farızasının emniyet içerisinde, haramilerin baskın ve yağmalarından uzak bir şekilde yapılması gerektiğine dikkat çekilmektedir. Nahcivânî, hac kafilasını korumakla yükümlü olan bir İlhanlı askerî birliğinin mevcut olduğu; bu askerî birliğin, kafiye hizmet ettiği, yol kesen haramiler ve bazı soyguncu kabileleri hac yolundan uzaklaştırmak ile görevlendirildiğine değinmektedir.⁴⁶

Dustûru'l-Kâtib'in aktardığı bilgilere göre, hac kafilasını koruyan bu İlhanlı askerî birliğinin başında hac kafilasının emiri Pehlivân Sirâcuddîn isimli bir şahıs bulunmakta idi. Bağdâd'dan Harâmeyn'e kadar yol üzerinde bulunan bütün menzillere yakın yerlerde bulunan Arap aşiretleri ve kabileleri de hac kafilasının hırsız ve haramilerden korunması için tayin edilmişti. Hac kafilasının emiri Pehlivân Sirâcuddîn'in komutasında olan beş yüz tam teçhizatlı, cesur askerlerden oluşturulan bu askerî birlik, Bağdâd'dan Harâmeyn'e kadar İlhanlı hac kafilasının hacca gidiş gelişini güvenli bir şekilde sağlamak ile sorumluydu. Bağdâd, Hille, Kûfe ve tüm Irak coğrafyasında yer alan şehirlerin ve makamların Pehlivân Sirâcuddîn'i Hicâz kafilasının emiri olarak tanınmaları gerektiği de özellikle Nahcivânî'nin eserinde belirtilmişti.⁴⁷

Dustûru'l-Kâtib'te Pehlivân Sirâcuddîn'in Hicâz kafilası emirliği görevi, altın tamgalı yarlıg ile tasdiklenmiş, bu yüzden her mahalde ona yardımcı olunması gerektiği hatırlatılmıştır. Ayrıca Nahcivânî, İlhanlı ülkesinin hac kafilası emiri olan Pehlivân Sirâcuddîn'e Hicâz yolu üzerinde bulunan Bevâdî emirlerinin, Benî Lâm ve Benî Hâlid gibi Arap kabilelerinin askerî anlamda gece gündüz demeden yardım etmeleri gerekliliğini hatırlatmaktadır.⁴⁸ Nahcivânî'nin İlhanlı bürokrasisi ve devlet teşkilatı hakkında bizlere birçok bilgi veren eseri *Dustûru'l-Kâtib*'te İlhanlı Devleti'nin hac kafilelerini nasıl organize ettiğine ve Bağdâd merkezli hac kafilası emirliğinin nasıl bir teşkilata sahip olduğunu açıkça resmetmektedir.

SONUÇ

Ön Asya coğrafyasını XIII. yüzyılda her alanda etkileyen İlhanlı Devleti, farklı dönemlerde hac yolculuğuna ve Hicâz bölgesine kendi tarihî süreci içerisinde değişen politikalar izlemiştir. Hülegü zamanında Bağdâd'ın İlhanlılar tarafından zaptı ile kapanan hac yolu, İlhan Abâkâ'nın tahta oturması ve onun döneminde vezârette bulunan Vezir Şemseddîn Muhammed Cüveynî'nin ve Bağdâd hâkimi olan Atâ Melik Cüveynî'nin gayretleri ile tekrar açılmıştı. Abâkâ zamanında Cüveynîler hac güzergâhını açarak oluşturdukları bu olumlu ortam, İslâmiyet'i kabul eden İlhanlı hükümdarı Ahmed Teküdâr'ın Cüveynî ailesinin düşmanı olan Horasan valisi Şehzâde Argûn'un muhalefeti ile karşı karşıya kalması ve Ahmed Teküdâr'ın Şehzâde Argûn tarafından tahtan indirilmesi ile son bulmuştu. İlhan Argûn'un Müslüman devlet adamlarına karşı olumsuz bir tutumda olması Müslüman ahaliyi ve İslâmî vecibeleri de etkilemekte idi.

Gâzân Mahmûd Han'ın İslâmiyet'i kabul etmesi, Gâzân Mahmûd Han'dan sonra İlhanlı tahtına oturan hükümdarların Müslüman olmaları İlhan Abâkâ zamanında kesintiye uğrayan ve belirsizliğe sürüklenen hac yolculuğunun ve İlhanlıların Hicâz ile ilişkilerinin İlhanlı yönetimi tarafından daha yakından ve alakalı bir şekilde ele alınmasına sebep olmuştur. Bu bağlamda Gâzân Han'ın İlhanlı hac kafilasına bir emir tayin etmiş ve hac mevsiminde Hicâz bölgesine hediyeler göndermiştir. Bu tutumun Sultan Olcâyâtü Muhammed Han ve Ebû Sa'îd Bahâdır Han'lar zamanında da devam ettiğini görmekteyiz.

İlhanlı hanedanının Müslüman olmalarına rağmen Memlûklerle Hülegü zamanından beri bazen çatışmalarla bazen de diplomasi yolu ile devam eden çekişmeli durumlarının, Hicâz emirlerinin kendi içlerindeki çıkar kavgaları üzerinden de devam ettiğini görmekteyiz. Sultan Olcâyâtü Muhammed Han döneminden itibaren İlhanlılara sığınan ve Mekke emirliği için mücadele eden kişiler, İlhanlı Devleti'nin Hicâz siyasetine dâhil olmasına neden olmakta idiler. Bu fırsatı askerî ve malî yardımlar ile değerlendiren İlhanlı hükümdarları, Ebû Sa'îd Bahâdır Han zamanında kısa bir sürede olsa Mekke'de kendi adlarına hutbe okutulması gibi İslâm hükümdarları için oldukça prestijli olan bir hakkı da elde geçirmişlerdi. İlhanlıların, İlhanlı hac emirliğinin

⁴⁶ Nahcivânî, *age*, II, s. 213-214.

⁴⁷ Nahcivânî, *age*, II, s. 215.

⁴⁸ Nahcivânî, *age*, II, s. 216.

devlet teşkilatında tesis etmesi, İlhanlı hükümdarlarının ve devlet adamlarının Hicâz bölgesinin ve Irak'tan başlayıp Hicâz'a kadar uzanan hac yollarının sorunları ile özellikle alakadar olmaları Hicâz bölgesine ve siyasetine ne kadar önem verdiklerinin en güzel göstergesidir.

KAYNAKÇA

- Abû'l Farac, Gregory, *Abû'l-Farac Tarihi*, I-II, (çev. Ömer Rıza Doğrul), TTK, Ankara 1950.
- Âştîyânî, Abbâs İkbâl, *Târîh-i Mogûl ve Evâyil-i Eyyâm-i Teymûrî*, I-II, İntişârât-i Nâmek, 1374 hş.
- Benâketî, Seyyid Ebû Süleyman Fahrüddîn Davud b. Tâcuddîn Ebû'l Fazl Muhammed b. Muhammed b. Dâvud *Târîh-i Benâketî*, (Tsh. Ca'fer Şe'âr), Tahrân 1348 hş.
- Beyânî, Şîrîn, *Dîn ve Devlet der Îrân 'Ahd-i Mogûl*, II, Tahrân 1993.
- Brack, Yoni, "A Mongol Princess making Hajj: The Biography of El Qutlug Daughter of Abagka İlkhân (r. 1265-82)", *Journal of the Royal Asiatic Society*, 2011, 331-359.
- Cüveynî, Alâaddin Ata Melik b. Bahâeddîn b. Muhammed b. Muhammed, *Târîh-i Cihânguşâ*, (haz. Muhammed b. Abdulvahhâb Kazvînî), II, İntişârât-i Donyâ-yi Kitâb, Tahrân 1329 hş.
- Çelebi, Kâtib, *Keşfu'z-Zunûn*, II, Ma'ârif Matbaası, İstanbul 1941.
- el-Karşî, İzzeddin b. Abdulazîz b. Ömer b. Muhammed b. Fahru'l-Hâşimî, *Gâyetu'l-Merâm*, II, Mekke, 1988.
- el-Kutbî, Muhammed b. Şâkir, *Fevâtu'l-Vefeyât*, I-IV, Dâr-i Sâdir, Beyrut 1974.
- el-Tusterî, Kâdı Nurullah el-Mar'aşî, *Mecâlisu'l-Mu'mînîn*, III, Dâru'l-Hişâm, 1019 h.
- Emîn, Şemîs Şerîk, *İstîlâhât-i Dîvân-i Dovrân-i Mogûl*, İntişârât-i Ferheng-i Edeb ve Hüner-i Îrân, Tahrân 1357 hş.
- en-Nesevî, Şihâbüddîn Muhammed b. Ahmed b. Ali el-Hurendizî ez-Zeyderî, *Sîretu's-Sultân Celâleddîn Mengübertî*, (Trc. Muhammed Ali Nâsîh), İntişârât-i Sa'dî, Tahrân 1366 hş.
- Hândmîr, Gıyâseddîn b. Humâmeddîn el-Hüseynî, *Habîbu's-Siyer*, III, (haz. Doktor Muhammed Debîr Siyâkî), Kitâbfurûş-i Hayyâm, Tahrân 1333 hş.
- Hemedânî, Reşîduddîn Fazlullâh, *Câmi'u't-Tevârîh*, (Tsh. Doktor Behmen Kerîmî), İntişârât-i İkbâl, Tahrân 1374 hş.
- Kadyânî, Abbâs, *Târîh Ferheng-i ve Temeddin-i Îrân der Devre-i Mogûl*, Tahrân 1384 hş.
- Kâşânî, Ebu'l-Kâsım Abdullah b. Muhammed, *Târîh-i Olcayto*, (Tsh. Muhîn Hambelî), İntişârât-i be Negâh-i Tercome ve Neşr-i Ketâb, Tahrân 1348 hş.
- Kâşânî, Kâdı Ahmed b. Muhammed Gaffârî-yi, *Târîh-i Nigâristân*, (Tsh. Âkâ Murtazâ-Muderris Gîlânî), Ketâbfurûşî Hâfız, Tahrân 1341 hş.
- Kazvînî, Müstevfî Hamdullah, *Târîh-i Guzîde*, (haz. Abdülhüseyn Nevâ'î), İntişârât-ı Emîr Kebîr, Tahrân 1387 hş.
- Kazvînî, Hamdullah Müstevfî, *Nuzhetu'l-Kulûb*, (Tsh. G. Le Strange), Dünyâ Kitâb, Tahrân 1342 hş.
- Kehhâle, 'Umar, *Mu'cemu'l-Mü'ellifîn*, XI, Dâr-i İhyâü't-Turâsü'l-'Arabiyye, Beyrut ty.
- Kirmânî, Nâsireddîn Münşî, *Nesâ'imü'l-Ashâr min Letâ'imü'l-Ahbâr der Târîh-i Vuzerâ*, İntişârât-i Dânişgâh-i Tahrân, (Tsh. Mîr Celâleddîn Hüseyinî Urmevî), Tahrân ty.
- Mîrhând, Mîr Seyyid Hamîdeddîn Muhammed b. Seyyid Burhâneddîn Hâvendşâh b. Kemâleddîn Mahmûd el-Belhî, *Târîh-i Ravzatu's-Safâ*, V, Pîrûz, Tahrân 1339 hş.
- Nahcivânî, Muhammed b. Hindûşâh, *Dustûru'l-Kâtib fî Ta'yînu'l-Merâtib*, İdâre-i İntişârât-i Dâniş, I-II, (Tsh. Abdülkerîm Alîoğlu Alîzâde), Moskova 1976.
- Nefîsî, Sa'îd, *Târîh-i Nazm ve Nesr der Îrân ve Zebân-i Fârsî*, I, İntişârât-i Furûgî, Tahrân 1363 hş.

İLHANLI DEVLETİ'NİN HİCÂZ BÖLGESİ İLE İLİŞKİLERİ

Rezevî, Muhammed Takî Müderris, *Ahvâl ve Âsâr-i Nasîreddîn Tûsî*, İntişârât-ı Bonyâd-ı Ferheng-i İrân, Tahrân 1354 hş.

Sâbitî, Seyyid Ali Mü'eyyîd-i, *Esnâd ve Nâme-hâ-yi Târîhî*, Kitâbhâne-i Tuhûrî, Tahrân 1346 hş.

Safa, Zebihullah-i, *Târîh-i Edebiyât der İrân*, III, İntişârât-ı Firdovs, Tahrân 1349 hş.

Semerkindî, Kemâleddîn Aburrezzâk, *Matla'u's-Sa'deyn ve Mecma'u'l-Bahreyn*, (Tsh. Abdülhüseyn Nevâî), tahrân 1353hş.

Şebânkâreî, Muhammed b. Ali b. Muhammed, *Mecma'u'l-Ensâb*, (Tsh. Mîr Hâşim Muhammed), İntişârât-ı Emîr Kebîr, Tahrân 1343 hş.

Şîrâzî, Sa'dî-i, *Külliyât-ı Sa'dî*, (Tsh Muhammed Alî Furûgî), İntişârât-ı Hestân.

Şîrâzî, Şehâbeddîn Abdullah b. Fazlullah, *Tahrîr-i Târîh-i Vassâf*, (Tsh. Abdulmuhammed Âyetî), İntişârât-ı Bonyâd-ı Ferheng-i İrân, Tahrân 1346 hş.

Şîrâzî, Şerefeddîn Abdullah b. İzzeddîn Fazlullah b. Ebî Na'im b. Yezdî, *Tecziyetu'l-Emsâr ve Tecziyetu'l-A'sâr (Târîh-i Vassâf)*, (Tsh. İrec Efsâr, Mahmûd Omîdsâlâr, Nâdir Mottalîbî Kâşânî), Tahrân 1388 hş.

Zerkûb-i Şîrâzî, Ebu'l-'Abbâs Ahmed b. Ebî'l-Hayr, *Şîrâznâme*, (Tsh. Behmen Kerîmî), Tahrân 1310-1350 hş.